

Πόλη και αστική ύφανση

Εισαγωγικά

Στην *Εισαγωγή* μεταξύ άλλων αναφερθήκαμε και στην χρονολογική οριοθέτηση, που αποτελεί το ιστορικό πλαίσιο της αφήγησής μας. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα εποπτεύσουμε την πόλη στη μεγαλύτερη περίοδο της ύπαρξής της σε συνάφεια με τον χώρο και τα Βαλκάνια. Θα αναφερθούμε εν ολίγοις και στην *καταγωγική μυθολογία* του αστικού χώρου που μελετάμε και θα υπογραμμίσουμε τη σημασία της ύστερης φάσης της τουρκοκρατίας και της σχετικώς πρόσφατης γεωπολιτικής ενοποίησης της Θεσσαλονίκης με το υπόλοιπο εθνικό σώμα της. Σε τούτο το θεωρητικό μέρος, όμως, καταθέτουμε την εννοιολογική εργαλειοθήκη μιας κριτικής, που συνιστά το *πρίσμα υπό το οποίο εξετάζουμε τον χώρο* (αστικό και ευρύτερο γεωγραφικό), το ιστορικό πλαίσιο, αλλά και τις επιστημονικές πειθαρχίες (ή απλές περιοχές τους), που εμπλέκονται σε αυτή τη θεώρηση. Παραθέτουμε, λοιπόν, τις έννοιες: αστικό φαινόμενο και αστική υφή.¹

1.1 Για το αστικό φαινόμενο

Για την πόλη, για τον αστικό χώρο και για την αστικοποίηση δόθηκαν διάφοροι ορισμοί που εκ-

πορεύονται από το φάσμα των κοινωνικών επιστημών. Επιβίωσαν όσοι άντεξαν τις θεωρητικές και εμπειρικές δοκιμασίες της επιστήμης και του Καιρού. Ο συνηθέστερος ορισμός της πόλης και της αστικοποίησης διατυπώνεται σε σχέση με το μέγεθος και την πυκνότητα του πληθυσμού. Η χωρική, λοιπόν, συγκέντρωση του πληθυσμού πάνω από ένα όριο πυκνότητας και διάστασης, συνιστά μια πρώτη ποσοτικοποίηση της έννοιας της *κοινωνικής μορφολογίας*.² Ένας πιο περιεκτικός ορισμός, που καλύπτει τον προηγούμενο, αναφέρει την πόλη και την εξέλιξή της με όρους οικολογικού συστήματος τεσσάρων μεταβλητών: του πληθυσμιακού μεγέθους, του ελέγχου του φυσικού περιβάλλοντος, της τεχνολογικής οργάνωσης και της κοινωνικής οργάνωσης. Αυτός ο ορισμός δεν

¹ Στο ίδιο κεφάλαιο παραλείπουμε να συμπεριλάβουμε (για λόγους διευκόλυνσης στην αφήγηση) τα εργαλεία της κριτικής κοινωνικής επιστήμης: μαρξιστική (νεομαρξιανή κτλ), φεμινιστική, ερμηνευτική παράδοση (Γκάνταμερ), Κριτική Θεωρία (Σχολή Φραγκφούρτης και Χάμπερμας) και την κατά Φουκώ κριτική της εξουσίας. Τα παραπάνω αποτελούν τον τρόπο να θεωρούμε (*manière de voir*) και να αναγιγνώσκουμε το κοινωνικό φαινόμενο. Νομίζουμε ότι μια τέτοιου είδους προκαταβολή αποτελεί απαραίτητο επιστημολογικό-μεθοδολογικό πρόταγμα για κάθε επιστημονική μελέτη.

² Βλ. Βίλμα Χαστάογλου, 1981, *Κοινωνικές Θεωρίες για τον Αστικό Χώρο, Κριτική Ανάλυση*, Θεσσαλονίκη: Παπαρητητής, σελ. 7.

θα μας απασχολήσει, διότι προϋποθέτει την ανακάλυψη ή την επινόηση της Θεσσαλονίκης ως ενός τέτοιου χώρου, τουλάχιστον για την περίοδο που μελετάμε.

Αντιθέτως, στον ορισμό εκείνον προς τον οποίο είμαστε προσανατολισμένοι και τον οποίο εκλαμβάνουμε ως πιο εύστοχο για τις ανάγκες της προσέγγισής μας είναι η πόλη ως *φυσική οντότητα*, ως φυσική κατασκευή, με το νόημα ενός “*man-made environment*”, στο οποίο αποκρυσταλλώνονται συγκεκριμένες θέσεις λειτουργιών και χρήσεων, όπως κατοικίας, δραστηριοτήτων οικονομικών, θρησκευτικών, διοικητικών, δίκτυα κυκλοφορίας κατοίκων και διάθεσης αγαθών.³ Από αυτόν τον ορισμό ορμώμενοι θεωρούμε τον αστικό χώρο της Θεσσαλονίκης. Η πόλη αυτή εξελισσόμενη απέβη οικονομικός μηχανισμός, με την αστικοποίηση και την οργάνωση του χώρου εν γένει να αποτελεί σημαντική δύναμη οικονομικής ανάπτυξης και προϊόν οικονομικής προόδου (ιδιαίτερα από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. κι έπειτα). Προσεγγίζουμε την Θεσσαλονίκη ως παράγωγο ανθρώπινης συμπεριφοράς, ως συνάρτηση ενός πολιτιστικού στερεοτύπου, που βασίζεται στον αστικό τρόπο ζωής, με κριτήρια ποιοτικά και όρους κοινωνιο-ψυχολογικούς.

1.1.1 Η θετικιστική άποψη

Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής θετικιστικής προσέγγισης η ερμηνεία του αστικού φαινομένου από τον Βέμπερ προσανατολίζεται σε μια ιστορική προσέγγιση της αστικής ζωής ως προϊόντος των σύνθετων διαντιδράσεων ανάμεσα σε οικονομικές και μη οικονομικές δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στον αστικό χώρο.⁴ Κυρίαρχο γνώρισμα της πόλης αποτελούν οι κοινωνικοί θεσμοί, που οδηγούν τους κατοίκους σε μια συνύφανση, σε μια στενή σχέση.

Η πόλη αποτελεί κοινότητα με βασικά χαρακτηριστικά την ύπαρξη οχύρωσης, την παρουσία αγοράς, την αυτονομία των κανόνων

δικαίου (νομοθεσίας) και τη λειτουργία δικαστηρίου, τη συμμετοχή των κατοίκων στα κοινά και τέλος, ως ένα βαθμό την διοικητική αυτοδυναμία.... Η πόλη, σύμφωνα με τον Weber, είναι προϊόν της δραστηριότητας της κοινωνικής ομάδας, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τις αξίες που καθοδηγούν τη συμπεριφορά της...⁵ Ως προς τον οικονομικό χαρακτήρα της υπερισχύουν οι εμπορικές δραστηριότητες· η πόλη λειτουργεί ως τόπος αγοράς· διακρίνει τις πόλεις σε καταναλωτικές και παραγωγικές.⁶

Η γαλλική κοινωνιολογική παράδοση με τους Auguste Comte και Emile Durkheim μαζί με τη γερμανική αντίστοιχη παράδοση με τους Max Weber, Georg Simmel και Ferdinand Tönnies έθεσαν καινούργια θεμέλια για την ανάλυση του αστικού χώρου, καθώς μελέτησαν τις συνέπειες της μετάβασης από τις παραδοσιακές και συνεκτικές μορφές κοινότητας στις απρόσωπες μορφές των αστικών χώρων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

3 Βλ. Βίλμα Χαστάογλου, 1981, *στο ίδιο*, σελ. 8.

4 Βλ. Σήλια Νικολαΐδου, 1993, *Η Κοινωνική Οργάνωση του Αστικού Χώρου*, Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 168. Κατά τον Βέμπερ το μεθοδολογικό εργαλείο ερμηνείας του αστικού φαινομένου είναι η κοινωνιολογική ανάλυση του ιδεατού τύπου. «Ιδεατός τύπος» κατά τον Βέμπερ είναι μια νοητική κατασκευή, που επιτρέπει την κατανόηση σε λογικό επίπεδο μιας αντικειμενικής πραγματικότητας, μέσω της θεώρησης των στοιχείων ενός επανεμφανιζόμενου κοινωνικού φαινομένου, τα οποία διέπονται από ένα σύστημα σχέσεων με εσωτερική συνέπεια. *Ιδεατοτυπικές* κατασκευές κατά τον Βέμπερ είναι η *Bureauekratie* (γραφειοκρατία), η *Kirche* (Εκκλησία) και η *traditionalistische Wirtschaft* (παραδοσιακή οικονομία). Ο ιδεατός τύπος της πόλης δεν αντιστοιχεί σε κανένα από τους υπαρκτούς τύπους πόλεων του 19^{ου} αιώνα. Ως μεθοδολογικό εργαλείο χρησιμεύει για να επεξηγήσει τις πόλεις ως κέντρα πολιτισμού και ως τόπους σημαντικών ιστορικών μεταβολών. Με τον ιδεατό τύπο ο Βέμπερ προσπάθησε να απομονώσει συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους και περιοχές. Πρβλ. Σ. Νικολαΐδου, 1993, *όπ. παρ.*, σελ. 169 και 201 (σημειώσεις).

5 Αυτό αποτελεί συγχρόνως και ένα από τα πορίσματα μας για τον αστικό χώρο της Θεσσαλονίκης.

6 Σ. Νικολαΐδου, 1993, *όπ. παρ.*, σελ. 169.

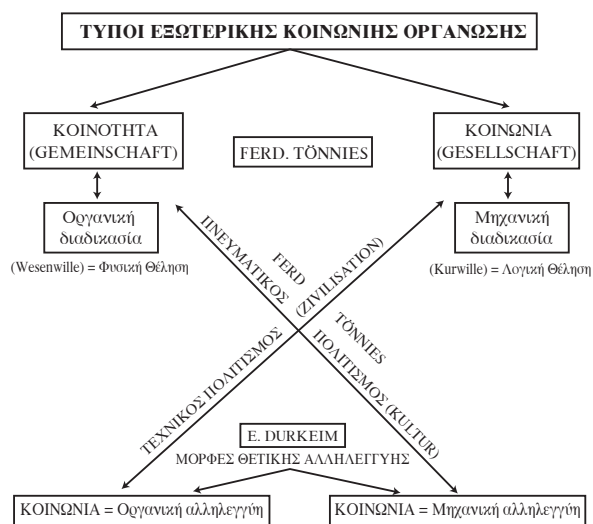
1. ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΥΦΑΝΣΗ

ΤΥΠΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ F. ΤÖNNIES		
	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ (GEMEINSCHAFT)	ΚΟΙΝΩΝΙΑ (GESELLSCHAFT)
Κοινωνική Θέληση	Φυσική Θέληση (Wesenwille) <ul style="list-style-type: none"> • εγώ • επάγγελμα • οικογενειακό δίκαιο 	Λογική Θέληση (Kurwille) <ul style="list-style-type: none"> • πρόσωπα • πλούτος • δίκαιο των συμβάσεων
Τύπος Κοινωνικής Οργάνωσης	Οικογενειακή ζωή (Ομάδα ευρείας οικογένειας) Αγροτική ζωή Ζωή επαρχιακής πόλης	Συνθήκη → καθορισμός πρόθεσης του ατόμου Εθνική ζωή Κοσμοπολίτικη ζωή-Δημόσια γνώμη/ατομική συνείδηση
Κοινωνικοί Θεσμοί	Ήθη - έθιμα	Νομοθεσία
Φορέας Ελεγχου	Λαός	Πολιτεία - Δημοκρατία των λογίων
Μορφή Πλούτου	Εδαφος	Χρήμα
Μορφή Κοινωνικών Σχέσεων	Συγγένεια Φειτονιά Συντροφικότητα	Αντάλλαξη Υπολογισμός
Κυρίαρχη Απασχόληση	Οικονομία οπιτιού <ul style="list-style-type: none"> • προσέγγιση • συντήρηση • αρέσκεια Γεωργία <ul style="list-style-type: none"> • συνήθεια • συνεργασία • έθιμα 	Εμπόριο <ul style="list-style-type: none"> • προσοχή • σύγκριση • υπολογισμός • σύμβαση Βιομηχανία <ul style="list-style-type: none"> • απόφαση • ευφυής, παραγωγική χρήση κεφαλαίου • προσφορά εργασίας • κανονισμοί
Δεοπόζουσα Πνευματική Ζωή	Τέχνη <ul style="list-style-type: none"> • μνήμες • πίστη στο καθήκον • καλλιτεχνική θέληση 	Επιστήμη <ul style="list-style-type: none"> • έννοιες • δημόσια γνώμη

Διαφορές κοινωνικής οργάνωσης κατά τον Φ. Ταίνις. Πηγή: Σήλια Νικολαΐδου, 1993:166

Η Θεσσαλονίκη πάσχει παρομοίως από τις συνέπειες αυτής της μετάβασης. Οι συνεκτικές μορφές κοινότητας (κοινοτήτων, στην ιδιαίτερη περίπτωση μας) αποσυντέθηκαν υποταγμένες στις εξελίξεις της νεοτερικότητας. Η μετάβαση από την παραδοσιακή Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος με όλες τις παράλληλες μεταλλάξεις στον πληθυσμό και στην ομοιογένειά του υπήρξε καταστροφική για την φυσιογνωμία της και για την δυναμική της κοσμοπολίτικης ταυτότητας, που μπορούσε να καλλιεργήσει. Η εκάστοτε περιστασιακή κεντρική εξουσία επεδίωξε την απαλοιφή των χαρακτηριστικών του αστικού χώρου της ως πολυεθνικής εβραϊούπολης, για να εξυπηρετήσει εν πολλοίς τις απαραίτητες, και ίσως θεμιτές για εκείνη την εποχή, εθνικιστικές προτεραιότητές της.

Ο Ferdinand Tönnies, για να επανέλθουμε, ανέλυσε δυο ιδεατούς τύπους κοινωνικών σχέσε-

Σχηματική σύγκριση-απεικόνιση των απόψεων Tönnies-Durkheim. Πηγή: Νικολαΐδου, 1993:167

ων: την κοινότητα (Gemeinschaft) και την κοινωνία (Gesellschaft).⁷

Ως κοινότητα ο Ταίνις αντιλαμβάνεται την εσωτερική και ασυνείδητα ενεργούσα ανάγκη, τη σύμπτωση βουλήσεων, η οποία στεγάζεται στη σφαίρα της φυσικής θέλησης (Wesenwille).⁸ Σε

7 Ferdinand Tönnies, 1887, *Gemeinschaft und Gesellschaft* 1946, *Communauté et Société*, Paris: PUF 1957, *Community and Association*, Michigan: χ.χ., *Κοινότητα και Κοινωνία*, μτφρ. Μ. Μαρκάκης, Αθήνα: Αναγνωστίδης. Εάν η πόλη στο σύνολό της γίνει αντιληπτή ως μια κοινότητα συντεχνιών, που με την αμοιβαία συνεργασία προσφέρει στα σπίτια των αστών και στον χώρο της χρήσιμα και όμορφα πράγματα, πρέπει παρ' όλα αυτά να παράγει διαρκώς ένα πλεόνασμα αγαθών για να εφοδιάζεται με τα αναγκαία τρόφιμα από τα γειτονικά αγροκτήματα [βλ. Tönnies, *Κοινότητα και Κοινωνία*, όπ. παρ. σελ 59-60]. Η θεωρία της Κοινωνίας ασχολείται με την τεχνητή κατασκευή ενός συνόλου ανθρώπων, που μοιάζει επιφανειακά με εκείνο της Κοινότητας, στο μέτρο που τα άτομα συμβιώνουν μαζί ειρηνικά. Στην Κοινότητα *Gemeinschaft* παραμένουν ουσιαστικά ενωμένοι παρ' όλους τους παράγοντες που τους διαχωρίζουν, ενώ στην Κοινωνία *Gesellschaft* είναι ουσιαστικά διαχωρισμένοι παρ' όλους τους ενοποιητικούς παράγοντες. Η Κοινωνία *Gesellschaft* αποτελεί ένα σύνολο βασισμένο στη σύμβαση και στο φυσικό δίκαιο· πρέπει λοιπόν να την κατανοήσουμε ως πολλαπλότητα φυσικών και τεχνητών ατόμων και βουλήσεων, των οποίων οι σφαίρες παραμένουν ανεξάρτητες και κενές από κάθε οικειότητα [βλ. Tönnies, *Communauté et Société*, όπ. παρ. σελ. 90-1].

8 Περισσότερα βλ. Σ. Νικολαΐδου, 1993, όπ. παρ., σελ. 200 (σημειώσεις).

άμεση αντίθεση με την έννοια της κοινότητας αντιπαράκειται η έννοια της κοινωνίας, που αποδίδει κοινωνικές σχέσεις διαφορετικής μορφής. Έτσι αντιλαμβάνεται ο Ταίνις τη συνειδητά δρώσα σκοπιμότητα που οφείλεται στην έκφραση της λογικής θέλησης (Kürwille). Κατά τον Ταίνις η έννοια της κοινωνίας παραπέμπει ουσιαστικά στην έννοια της πόλης· ο τρόπος που αντιλαμβάνεται την έννοια της πόλης αποτελεί τον τελευταίο κρίκο στην αλυσίδα της εξέλιξης.⁹

Αυτή η καινοφανής για την εποχή της θεωρητική σύλληψη του Ferdinand Tönnies παρουσίαζε διαφορές και ομοιότητες με την άποψη που εξέθεσε ο Εμίλ Ντυρκέμ στην εργασία του *La division du travail* το 1889.

Αμφότεροι έχουν επίγνωση των δυσμενών καταστάσεων που διέπουν την βιομηχανική κοινωνία του αστικού χώρου.¹⁰ Ο Ταίνις αποδίδει αυτές τις καταστάσεις στο χαρακτήρα της κοινωνίας που κυριαρχείται από το ιδιαίτερο είδος δεσμού, τον *εταιρικό*, ο οποίος προέρχεται από τον καταμερισμό της εργασίας. Ο Ντυρκέμ θεωρεί ότι για τις δυσμενείς καταστάσεις της ζωής δεν πρέπει να κατηγορήσουμε τον καταμερισμό της εργασίας· ο καταμερισμός καθεαυτόν δεν συνιστά την αιτία τους. Το αίτιο ονομάζεται *ανομία* και ορίζεται ως η κακή εφαρμογή του καταμερισμού της εργασίας.¹¹

1.1.2 Η πόλη ως αστικός χώρος

Πολεοδόμοι, αρχιτέκτονες και αστικολόγοι απαλύνουν τις γεωμετρικές διαστάσεις της πόλης, με τρόπους αποτελεσματικούς και με μια μεθοδολογία, που εμπλούτισε την νεοτερική εργαλειοθήκη ανάλυσης του αστικού φαινομένου. Οικονομολόγοι, ιστορικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί επιστήμονες επανεκτιμούν διαρκώς το αστικό φαινόμενο και τον ρόλο του. Πρόκειται για θεωρίες και ιδέες που εξελίσσει ο παρών και προηγούμενος αιώνας, οι οποίες όμως ως θεμέλια είχαν τεθεί και ως ένζυμα είχαν καλλιεργηθεί ήδη από τον 19^ο αι. Τότε, όταν δηλαδή η

αστική κοινωνία κλήθηκε να εμπλακεί στην δυναμική της σύμμειξης του παρελθόντος με το μέλλον συνειδητοποιήθηκε συλλογικά ο ρόλος της πολεοδομίας στην καθημερινή ζωή.¹² Ο εκσυγχρονισμός όμως εν σχέσει προς την αντίληψη του ρόλου του άστεως στην καπιταλιστική ανάπτυξη και στην κοινωνική οργάνωση έλκει την υποστήριξή του από κοινωνικές θεωρίες, χρήζει κοινωνιολογικής και επικοινωνιακής ανάλυσης και ερμηνείας.

Το αστικό φαινόμενο κωδικοποιεί τη νέα μορφή που παίρνει η κοινωνική οργάνωση και το φυσικό περιβάλλον της και ο εκσυγχρονισμός συνιστά τρόπο «ελεγχόμενης μετάβασης σε μια νέα πραγματικότητα». Οι θεωρίες των ευρωπαίων κοινωνιολόγων, περί απομάκρυνσης του ατόμου από το στέγαστρο της παραδοσιακής κοινότητας και την αφομοίωσή του στην κοινωνία των αστικών χώρων, παράλληλα με άλλου είδους επιστημονικές αναζητήσεις, προτείνουν την διαμόρφωση της σύγχρονης πόλης, την καινούργια κοινωνική συγκρότησή της, την καινούργια οικονομική και το-

9 «Όπως η κοινωνική εξέλιξη αρχίζει από τον αρχέγονο, πρωτόγονο κομμουνισμό της κοινότητας, για να ολοκληρωθεί στον πολιτικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, και η φυσική εξέλιξη περνά από τα διαδοχικά στάδια της φυτικής, ζωικής και πνευματικής ζωής, έτσι και η μεγάλη πόλη, η μεγαλούπολη, ολοκληρώνει τον κύκλο αυτής της μετάβασης στη χωρική έκφρασή του. Το πέρασμα εκφράζεται μέσα από διαδοχικά στάδια μεταβολής: από το γένος στην κοινότητα, από την κοινότητα στην πόλη, από την πόλη στη μεγαλούπολη και τέλος στην *παγκόσμια πηγή* σε αυτό που ο Ταίνις αποκαλεί *κόσμο*» βλ. Σ. Νικολαΐδου, 1993, *όπ. παρ.*, σελ. 165-6.

10 Για μια περιεκτική αναφορά στην ιστορία του αστικού φαινομένου βλ. Π. Κοσμόπουλος, 1994, «5.2. Η αστική κοινωνική ιστορία», στο: *Περιβαλλοντική Αντίληψη του Αστικού Χώρου κτλ.*, *όπ. παρ.* σελ. 109-112. Επίσης, για μια θεωρητική προσέγγιση στην έννοια του αστικού χώρου βλ. *του ιδίου*, 1994, «Κεφ. 9. Η θεώρηση της εικόνας του αστικού χώρου», *όπ. παρ.*, σελ. 159-171.

11 Βλ. Γ. Δ. Τσαούσης, ²1984, *Η Κοινωνία του ανθρώπου, Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg, σελ. 116.

12 Βλ. Β. Χαστάογλου, 1992, «Η ανάδυση της νεοελληνικής πόλης: Η σύλληψη της μοντέρνας πόλης και ο εκσυγχρονισμός του αστικού χώρου», στο: Γ. Θ. Μαυρογορδάτος – Χ. Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, β' εκδ. Ηράκλειο: Π.Ε.Κ. σελ. 93-110.

πογραφική μορφολογία της.¹³

Παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον ο τρόπος αντίληψης του χώρου από την οπτική της περιβαλλοντικής κοινωνικής ψυχολογίας ή η περιβαλλοντική αντίληψη του αστικού χώρου καθεαυτήν. Σε αυτό το πλαίσιο αναζητά κάποιος σημασίες και κώδικες συντακτικούς ή σημειολογικούς. Πρωτόπορος στην οπτική μιας σημειολογικής ανάλυσης του αστικού χώρου υπήρξε ο Ρολάν Μπαρτ και λίγο αργότερα ο Ανρί Λεφέμπρ «είδε» την πόλη ως σημαινόμενο άλλων σημαινόμενων.¹⁴

Ο χώρος της πόλης, όπως ήταν συγκροτημένος, συνέβαλε στην ανάπτυξη μιας διαλεκτικής σχέσης μεταξύ εθνικής ομάδας και περιβάλλοντός της. Αυτή η «σχέση» ενίσχυε τα χαρακτηριστικά της *συλλογικής ταυτότητας*.

Η ελληνική, η εβραϊκή, η σλαβική, η μουσουλμανική, και οι άλλες —π.χ. η γύφτικη (Rom), η ιταλική, η αρμένικη— κοινωνικές ομάδες ανέπτυσαν (και ασυνείδητα, αλλά και α-τυπικά) μίαν ιδιαίτερη επικοινωνιακή δράση. Κατ' αυτόν τον τρόπο οργανώνονταν *επικοινωνιακώς* σ' έναν αστικό χώρο που αποτελούσε ένα κοινωνικοποιημένο και πολιτικοποιημένο περιβάλλον. Η σύγχρονη *φυσιογνωμία* της πόλης άρχισε να αποκρυσταλλώνεται στην αμέσως μεταπολεμική φάση (δεκαετία '50-'60), στην οποία φθάνουμε αφηγηματικά, και δεν επεκτείνουμε χρονικά την μελέτη μας· η νεωτερικότητα με τις επιπτώσεις της μεταβάλλει έκτοτε τον αστικό χώρο της Θεσσαλονίκης και προσανατολίζει αλλού το ερευνητικό ενδιαφέρον (αστυφιλία, αντιπαροχή, πραγματισμός, ατομικισμός κτλ.)

Διαπιστώνουμε ότι η εικόνα για την πόλη (είτε ως μηχανισμός, είτε ως οντότητα, είτε ως παράγωγο μιας συμπεριφοράς κ.ο.κ.) μάς δηλώνει την ποικιλία των γνωστικών αντικειμένων της έρευνας που την εξετάζει· και παράλληλα οριοθετεί θεωρητικά το πεδίο της γνώσης για τον αστικό χώρο, όπως διαμορφώθηκε, ας πούμε, ιστορικά. Δεν θα επεκταθούμε στη θεωρητική οριοθέτηση των φαινομένων της κοινωνικής πραγματικότη-

τας, συγκεκριμένα των αστικών, ούτε θα εμβαθύνουμε, προσώρας, στο αστικό στοιχείο της νεοελληνικής κοινωνίας και ιδεολογίας, που μας οδηγεί σε μια φιλοσοφική επισκόπηση του αστικού πολιτισμού.¹⁵

1.2 Η κοινωνική ταυτότητα και οι θεωρίες της

Μπορούν άραγε οι περίπλοκες κοινωνίες να διαμορφώσουν μια «ορθολογική» ταυτότητα, δηλαδή μια ταυτότητα που προκύπτει βάσει παραμέτρων

13 Για τις θεωρητικές κατευθύνσεις της κεντροευρωπαϊκής κοινωνικής επιστήμης βλ. και Βίλμα Χαστάογλου, 1981, *στο ίδιο*, ιδ. σελ. 36-41.

14 “As a pioneer of efforts towards a semiotic analysis of urban space, Barthes (1967) proposes the following procedure as a means of approaching it correctly: a) repartitioning the structure of urban space into elementary units, b) distributing these units in explicitly defined categories, and c) under-taking a search for both combination and transformation rules for units and models. Barthes concludes with three main remarks, namely that a) due to lack of knowledge concerning the lexicon of the city, signs are increasingly taken to be signifiers because of their relative position and not because of their content, b) symbolism must be defined in a way that is mostly similar to that of the world of signifiers; more over, symbolism must advance deep down into the research of both macro and micro - structure on a multiplicity of levels, and c) researchers face “a sequence of infinite metaphorical strings in which signifiers get differentiated and are transformed into signifieds”. Thus, Barthes concludes that the research into the semiotics of built space must turn towards what he calls the “erotic” dimension, namely sociability, which leaves out the purely practical and functional aspect to the city”, στο: Panos Kosmopoulos, 1994, *Environmental Representations and Meanings: Delphi As A Σ-Topos*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σελ. 44-45. Περαιτέρω στοιχεία για την περιβαλλοντική αντίληψη του χώρου βλ. βιβλιογραφία τους τίτλους του Π. Κοσμόπουλου.

15 Για μια εμβριθή προσέγγιση στον αστικό πολιτισμό βλ. Pan. Kondylis, 1991, *Der Niedergang der bürgerlichen Denk und Lebensform-Die Liberale Moderne und die massendemokratische Postmoderne*, Weinheim: Acta humaniora και στα ελληνικά: Παναγιώτης Κονδύλης, 1991, (γ' ανατ. 2000), *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού – από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή κι από τον φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*, Αθήνα: Θεμέλιο. Η ελληνική έκδοση είναι εμπλουτισμένη με το εισαγωγικό δοκίμιο του Κονδύλη «Η καχεξία του αστικού στοιχείου στη νεοελληνική κοινωνία και ιδεολογία», σελ. 11-47.

της λογικής (αμιγώς); Σε μια κοινωνική ομάδα σαφώς δεν αποδίδουμε ταυτότητα κατά την ίδια καθημερινή έννοια που μιλάμε περί ταυτότητας ενός αντικειμένου κ.ο.κ. Η ταυτότητα μιας κοινωνίας διαμορφώνεται ή μάλλον παράγεται από την ίδια. Μάλιστα την διατηρεί, επειδή καταβάλλει και συγκεκριμένες προσπάθειες για να μην την χάσει.¹⁶ Μια κοινωνία μπορεί να έχει αδυναμία ως προς το να συγκροτήσει την «κανονική» ή την «αληθινή», ας πούμε, ταυτότητά της. Ο Χέγκελ αναφέρεται σε μια «ψευδή ταυτότητα», όταν η ενότητα ενός κοινωνικού χώρου, ο οποίος αποσυντίθεται και κατακερματίζεται, μπορεί να διατηρηθεί μόνον δια της βίας.

Διακρίνουμε τη σχέση μεταξύ της ατομικής ταυτότητας (εγώ) και της συλλογικής (ομάδα, κοινότητα).¹⁷

Η θεωρία κοινωνικής ταυτότητας έχει μια σημαντική συνέπεια στην κοινωνική ψυχολογία. Εφαρμόζεται σε ένα ευρύ πεδίο αντικειμένων και δεδομένων· περιλαμβάνονται σ' αυτά η δημιουργία προκαταλήψεων και στερεοτύπων, η ανάπτυξη διαπραγματευτικών τεχνικών και η χρήση της γλώσσας. Η θεωρία έχει επίσης επιπτώσεις στον τρόπο που οι άνθρωποι χειρίζονται την μεταβολή σε επίπεδο κοινωνίας και οργάνωσης.

Κοινωνική ταυτότητα είναι μια θεωρία που διατύπωσαν οι Henri Tajfel και John Turner για να κατανόησουν το ψυχολογικό υπόβαθρο της διάκρισης μεταξύ ομάδων.¹⁸

Τρία είναι τα στοιχεία που την συγκροτούν:

Η κατηγοριοποίηση: συχνά καταχωρίζουμε σε κατηγορίες τους άλλους (και τους εαυτούς μας). Το να βάζεις σε κάποιον την ετικέτα του μουσουλμάνου, του Βούλγαρου ή του τενίστα αποτελεί τρόπο να πεις κι άλλα πράγματα που αφορούν σε αυτούς τους ανθρώπους.

Ο προσδιορισμός της ταυτότητας: συναναστρέφoμαστε επίσης με κάποιες ομάδες (τα μέλη της εσω-ομάδας μας) και αυτό βοηθάει στην υποστήριξη της αυτοεκτίμησής μας.

Σύγκριση: συγκρίνουμε τις ομάδες μας με άλλες ομάδες, διακρίνοντας μια μεροληπτική διάθεση προς την ομάδα στην οποία ανήκουμε.

Όπως υποστήριξε ο Tajfel, η Θεωρία Κοινωνικής Ταυτότητας είναι μια διασπαρμένη, αλλά αλληλεξαρτώμενη ομάδα κοινωνικών ψυχολογικών θεωριών, οι οποίες ασχολούνται με τις συνθήκες και τις αιτίες που οδηγούν τα άτομα να ταυτιστούν και να συμπεριφερθούν ως μέλη κοινωνικών ομάδων υιοθετώντας παράλληλα κοινές ιδιότητες σε σχέση με τους ευρισκόμενους εκτός της δικής τους ομάδας. Η θεωρία αυτή ασχολείται επίσης με τη διαφορά που εκδηλώνεται, όταν οι επαφές μεταξύ ατόμων εκλαμβάνονται ως επαφές μεταξύ μελών μιας ομάδας. Κατά συνέπεια, η Θεωρία Κοινωνικής Ταυτότητας ασχολείται τόσο με τις ψυχολογικές, όσο και με τις κοινωνιολογικές πτυχές της ομαδικής συμπεριφοράς.

Αντιδρώντας στις ατομικιστικές ερμηνείες για την ομαδική συμπεριφορά (όπως το έργο του Gorenstein, 1974) η θεωρία της ταυτότητας προσφέρει μια εναλλακτική ερμηνεία. Αντιδρώντας στις ατομικιστικές ερμηνείες για την ομαδική συμπεριφορά (όπως το έργο του Gorenstein, 1974) η θεωρία της ταυτότητας προσφέρει μια εναλλακτική ερμηνεία. Αντιδρώντας στις ατομικιστικές ερμηνείες για την ομαδική συμπεριφορά (όπως το έργο του Gorenstein, 1974) η θεωρία της ταυτότητας προσφέρει μια εναλλακτική ερμηνεία.

Αντιδρώντας στις ατομικιστικές ερμηνείες για την ομαδική συμπεριφορά (όπως το έργο του Gorenstein, 1974) η θεωρία της ταυτότητας προσφέρει μια εναλλακτική ερμηνεία.

16 Επιχειρηματολογία του Jürgen Habermas στο άρθρο του: *On Social Identity*, στο περ. *Telos*, τ. 1. 19, Spring 1974, σελ. 91-103.

17 Δεν θα ασχοληθούμε με τις αρχαϊκές κοινωνίες των οποίων οι δομές καθορίζονταν από δεσμούς συγγενικούς και αναδύονταν εικόνας ενός μυθολογικού κόσμου. Οι κοινωνικές σχέσεις οικογένειας και φυλής εξυπηρετούν ως ερμηνευτικό σχήμα προς το οποίο η μυθική εικόνα διαμορφώνει συσχετισμούς μεταξύ όλων των φυσικών και πολιτιστικών φαινομένων. Τίποτα δεν συνιστά κάτι το τελείως διαφορετικό ώστε να μην υπάρχει σε πλαίσιο συμπαντικής αλληλεξάρτησης.

18 Πρβλ. <http://www.anu.edu.au/psychology/groups/categorisation/socialidentity.php> Smith, A. (1759). *The Theory of Moral Sentiments*, κεφ. 1. Πιο κάτω θα αναφερθούμε στην ιδέα της κοινωνικής σύγκρισης, ως ιδέα στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, που την εισηγήθηκε το 1954 ο L. Festinger. Πρβλ. Festinger, L., 1957, *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press· επίσης πρβλ. Charness, G. και Rabin, M. 2000, *Social preferences: Some simple tests and a new model* (Economics Department Working Paper), University of California, Berkeley και το Moffitt, R. A., 2001, *Policy Interventions, Low-level Equilibria, and Social Interactions*, MIT Press, κεφ. 3, σελ. 45-82, "Economic Learning and Social Evolution". Νεότερες αναφορές είναι των Cox, J. C., 2004, *How to identify trust and reciprocity- Games and Economic Behavior*· Yamagishi, T., 2002, *The group heuristic: A psychological mechanism that creates a self-sustaining system of generalized exchanges*: πρόκειται για ένα κείμενο που παρουσιάστηκε τον Ιανουάριο (10-12) του 2003 σε Εργαστήριο με θέμα την "Co-evolution of Institutions and Behavior" (συν-εξέλιξη των θεσμών και της συμπεριφοράς) στο Santa Fe Institute.

don Allport) αφενός,¹⁹ και τις τάσεις να αντικειμενοποιήσει τη μια ομάδα από την άλλη, ο Tajfel επεδίωξε να ερμηνεύσει την ομαδική ταυτότητα, που χαρακτήριζε τόσο την κοινωνία όσο και το άτομο. Ο Tajfel επεδίωξε κατ' αρχάς να εντοπίσει διαφορές ανάμεσα σε εκείνα τα στοιχεία της ταυτότητας του εαυτού, που προέρχονταν από ατομικά γνωρίσματα της προσωπικότητας και των διαπροσωπικών σχέσεων (προσωπική ταυτότητα), και σε εκείνα τα στοιχεία, που προέρχονταν από την ιδιότητα να ανήκεις σε κάποια ιδιαίτερη ομάδα (κοινωνική ταυτότητα). Κάθε άτομο φαίνεται να έχει ένα φάσμα ταυτοτήτων ανοιχτών σε αυτές (την κοινωνική και την προσωπική)· και κάθε ταυτότητα παρέχει στο άτομο πληροφορίες για τον εαυτό του και για ό,τι συνεπάγεται αυτή η ταυτότητα. Ποια από αυτές τις πολλές ταυτότητες είναι πιο εμφανής για κάποιο άτομο σε κάθε στιγμή θα ποικίλει ανάλογα με το κοινωνικό περιεχόμενο της. Εν συνεχεία ο Tajfel όρισε αξιωματικά ότι η κοινωνική συμπεριφορά υπάρχει σε μια εμβέλεια από το αμιγώς διαπροσωπικό στο αμιγώς δια-ομαδικό. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες προεξέχει η προσωπική ταυτότητα, το άτομο θα συσχετισθεί με άλλους με έναν τρόπο διαπροσωπικό, εξαρτώμενο από τα γνωρίσματα του χαρακτήρα τους και την κάθε είδους προσωπική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στα άτομα. Ωστόσο, υπό ορισμένες περιπτώσεις η κοινωνική ταυτότητα είναι πιο εμφανής από την προσωπική ταυτότητα στο πλαίσιο της αντίληψης του εαυτού και ότι όταν ισχύει αυτό τότε η συμπεριφορά παρουσιάζει ποιοτική διαφοροποίηση: καθίσταται ομαδική συμπεριφορά.

Το πρώτο στοιχείο στη θεωρία κοινωνικής ταυτότητας είναι η *κατηγοριοποίηση*. Κατηγοριοποιούμε τα αντικείμενα για να τα κατανοήσουμε, και με ένα πολύ παρόμοιο τρόπο κατηγοριοποιούμε τους ανθρώπους (περιλαμβανομένων και των εαυτών μας) με στόχο να κατανοήσουμε το κοινωνικό περιβάλλον. Χρησιμοποιούμε κοινωνικές κατηγορίες, όπως μαύρος, λευκός, εβραίος, χριστιανός, μουσουλμάνος, φοιτητής, καφετζής κτλ. επειδή είναι

χρήσιμες. Αν μπορούμε να εντάξουμε ανθρώπους σε μια κατηγορία, τότε διαθέτουμε κάποια στοιχεία γι' αυτούς τους ανθρώπους και μάλλον δεν θα μπορούσαμε να λειτουργήσουμε με έναν κανονικό τρόπο, αν δεν αξιοποιούσαμε αυτές τις κατηγορίες (π.χ. στο παράδειγμα του καφετζή θα βλέπαμε το χαρακτηριστικό αυτό στο πλαίσιο του καφεενείου).

Παρομοίως ανακαλύπτουμε πράγματα για τους εαυτούς μας μαθαίνοντας σε ποιες κατηγορίες υπαγόμαστε.²⁰ Προσδιορίζουμε την κατάλλη-

19 Για μια ενδεικτική αναφορά σε ένα από τα πρώτα άρθρα του Gordon Allport (1927) πρβλ. στην ιστοθεση <http://psychclassics.yorku.ca/Allport/concepts.htm>, το άρθρο του: "Concepts of trait and personality", όταν δίδασκε στο Dartmouth College και πρωτοεκδόθηκε στο *per. Psychological Bulletin*, τ. 24, σελ. 284-293. Επίσης το σημαντικό έργο του για την διαμόρφωση προσωπικότητας μέσω κοινωνικών επαφών: Allport G. W., 1960, *Personality and social encounter*, Boston, MA: Beacon.

20 Θα πρέπει να αναφερθούμε σε αυτό το σημείο στην κοινωνική ψυχολογική θεωρία της *αυτο-κατηγοριοποίησης* (self-categorization), την οποία ανέπτυξε ο John Turner (1985) μαζί με τους συναδέλφους του (Hogg, Oakes, Reicher & Wetherell, 1987). Με απλά λόγια, η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι σε διαφορετικές στιγμές αντιλαμβανόμαστε τους εαυτούς μας ως μοναδικά άτομα και σε άλλες στιγμές διαθέτουμε εξίσου γνήσιες πολλαπλές εκδοχές του εαυτού μας. Οι κοινωνικές ταυτότητές μας, που προέρχονται από τις ομάδες στις οποίες αντιλαμβανόμαστε να ανήκουν οι εαυτοί μας, αποτελούν ισότιμες ελκρινείς και βασικές ταυτότητες με την προσωπική ταυτότητά μας. Το εύρος στο οποίο ορίζουμε τους εαυτούς μας σε προσωπικό ή κοινωνικό επίπεδο είναι εύκαμπτο και λειτουργικά ανταγωνιστικό. Έτσι, λοιπόν, αν ορίσουμε τους εαυτούς μας με όρους της ιδιότητας μέλους σε μια ομάδα, όπως «αρσενικό» ή «θηλυκό» σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, αυτό σημαίνει ότι εκείνη τη στιγμή αντιλαμβανόμαστε τους εαυτούς μας σε μικρότερο βαθμό ως μοναδικά άτομα. Η θεωρία αποδέχεται την πιθανότητα περισσότερων από δύο επίπεδων ταυτότητας (που αναφέρονται ως *επίπεδα αφαίρεσης*) και όχι μόνο την προσωπική και την κοινωνική. Το αγκωνάρι αυτής της θεωρίας το βάζει αυτή η εύκαμπτη μεταβολή στην αντίληψη για τον εαυτό μας. Το ομαδικό επίπεδο αφαίρεσης είναι το επίπεδο στο οποίο τα άτομα τείνουν να εκλαμβάνουν τους εαυτούς τους ως σχετικούς *ανταλλάξιμους* (με όρους αντίληψων και πεποιθήσεων) με τους άλλους ανθρώπους (Turner, 1982). Ο μηχανισμός με τον οποίο αυτοί οι αυτο-προσδιορισμοί αναπτύσσονται επιλεκτικά αποτελεί κεντρικό σημείο για τις προβλέψεις αυτής της θεωρίας. Η έκταση στην οποία εφαρμόζεται μια κατηγοριοποίηση σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο αναφέρεται ως εξέχουσα διάστασή της (*salience*). Αυτή η εξέχουσα διάσταση δεν σχετίζεται απλώς με τη γενική συνάφεια μιας ιδιότητας μέλους κάποιας ομάδας, αλλά αναφέρεται και σε επιλεκτική μεταβολή στην αντίληψη για τον εαυτό μας, δια της οποίας οι

λη συμπεριφορά κάνοντας αναφορές στους κανόνες που διέπουν τις ομάδες στις οποίες ανήκουμε· αυτό όμως μπορούμε να το κάνουμε μόνο αν διακρίνουμε ποιος άλλος ανήκει στην ομάδα.

Η δεύτερη σημαντική ιδέα είναι ο *προσδιορισμός της ταυτότητας*. Βρίσκουμε κοινά στοιχεία μας με κάποιες ομάδες στις οποίες αντιλαμβανόμαστε ότι ανήκουμε. Ο προσδιορισμός της ταυτότητας έχει διττή σημασία. Ένα μέρος του «ποιοι είμαστε» συγκροτείται από την συμμετοχή μας ως μέλη σε κάποιες ομάδες. Δηλαδή, μερικές φορές εκλαμβάνουμε τους εαυτούς μας ως «εμείς» εναντίον του «εκείνοι», και άλλες φορές εκλαμβάνουμε τους εαυτούς μας ως «εγώ» εναντίον του «εκείνος ή εκείνη». Μερικές φορές λοιπόν θεωρούμε τους εαυτούς μας ως μέλη μιας ομάδας και άλλες φορές θεωρούμε τους εαυτούς μας ως μοναδικά άτομα. Αυτό, λοιπόν, ποικίλλει ανάλογα με την περίπτωση, οπότε μπορούμε να είμαστε περισσότερο ή λιγότερο μέλος μιας ομάδας, αναλόγως πάντοτε των περιστάσεων. Αυτό που είναι ζωτικής σημασίας για τους σκοπούς μας είναι ότι το να σκεφτόμαστε τους εαυτούς μας ως μέλη μιας ομάδας και το να σκεφτόμαστε τον εαυτό μας ως ένα μοναδικό άτομο αποτελούν και τα δύο τμήματα της ίδιας αντίληψης που έχουμε για τον εαυτό μας. Η πρώτη αναφέρεται ως κοινωνική ταυτότητα και η δεύτερη ως προσωπική ταυτότητα.

Στην θεωρία κοινωνικής ταυτότητας, ανακεφαλαιώνουμε, η ιδιότητα μέλους κάποιας ομάδας δεν αποτελεί κάτι ξένο που συνοδεύει σαν ετικέτα κάποιο πρόσωπο· αποτελεί αληθινό, γνήσιο και ζωτικό κομμάτι του εν λόγω προσώπου. Έχει, λοιπόν, ουσιαστική σημασία το να θυμόμαστε ότι οι *εσω-ομάδες* είναι ομάδες με τις οποίες βρίσκουμε ότι ταυτιζόμαστε, και οι *εξω-ομάδες* είναι εκείνες με τις οποίες δεν βρίσκουμε κοινά στοιχεία ταυτότητας.

Η άλλη σημασία την οποία εισάγει η έννοια της ταυτότητας είναι ότι είμαστε, κατά κάποιο τρόπο, ίδιοι ή ταυτόσημοι με τους άλλους ανθρώπους. Αυτό δεν θα πρέπει να το παρερμηνεύσουμε: όταν λέμε πως είμαστε ίδιοι, εννοούμε ότι για κάποιους

λόγους αντιμετωπίζουμε τα μέλη των ομάδων μας ως παραπλήσια και παρόμοια με τους εαυτούς μας με έναν τρόπο που μας συσχετίζει.²¹

Η τρίτη ιδέα που περιέχεται στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας είναι μια ιδέα, την οποία ήδη έχουμε πραγματευτεί. Είναι η έννοια της *κοινωνικής σύγκρισης* του Festinger (1954). Η βασική ιδέα είναι ότι μια θετική αντίληψη για τον εαυτό μας αποτελεί τμήμα μιας ομαλής ψυχολογικής λειτουργίας. Υπάρχει σοβαρός ισχυρισμός ότι για να συναλασσόμαστε με τον κόσμο είναι απαραίτητο να νιώθουμε καλά με τους εαυτούς μας.

Έχουμε ήδη συζητήσει την ιδέα ότι μπορούμε να αποκομίσουμε αυτοεκτίμηση συγκρίνοντας τους εαυτούς μας με άλλους στην ομάδα μας και επίσης ότι μπορούμε να δούμε τους εαυτούς μας με μια θετική άποψη αν τους εντάξουμε σε μια ομάδα γοήτρου. Το ερώτημα είναι: πώς αποκτούν κύρος και γοήτρο οι ομάδες; Οι Tajfel και Turner απαντούν ότι τα μέλη μιας ομάδας συγκρίνουν τους εαυτούς τους με άλλα μέλη, ώστε να ορίσουν με τρόπο θετικό τα δικά τους μέλη, και κατά συνέ-

άνθρωποι πράγματι ορίζουν τους εαυτούς τους ως μοναδικά άτομα ή ως μέλη ομάδων. Όταν ορίζουν τους εαυτούς τους ως μέλη μιας ομάδας, θεωρούν ότι είναι *ανταλλάξιμοι* με άλλα μέλη εκείνης της ομάδας, και διακριτοί από τα μέλη άλλων ομάδων. Η θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης έχει εφαρμοστεί σε πολλές διαδικασίες στην κοινωνική ψυχολογία, ιδιαιτέρως στην ανάπτυξη κοινωνικών στερεοτύπων, κοινωνικής κριτικής, στη συμπεριφορά του πλήθους, στην παρακολούθηση μικρών ομάδων, αλλά αναμφισβήτητα η πιο εκτεταμένη εφαρμογή της μέχρι τώρα υπήρξε η εξήγηση της κοινωνικής επίδρασης. Για περισσότερα στοιχεία γύρω από αυτή τη θεωρία και συνόψεις τμημάτων της έρευνας πρβλ. Abrams, D. και Hogg, M. A., 1999, "Social identity and social cognition: Historical background and current trends", στο D. Abrams and M. A. Hogg, (eds.), *Social Identity and Social Cognition*, κεφάλαιο 1. Blackwell.

²¹ Για να πάρουμε ένα ακραίο παράδειγμα, σε μια περίπτωση βίαιης αντιπαράθεσης, όπως σε μια πολεμική σύγκρουση, τα μέλη του αντιπάλου στρατοπέδου (της αντίπαλης ομάδας) αντιμετωπίζονται ως εντελώς ταυτόσημα και απολύτως διαφορετικά από τα μέλη της εσω-ομάδας μας, με ένα τρόπο τέτοιο ώστε να θεωρούμε πως ο εχθρός αξίζει να σκοτωθεί. Η συμπεριφορά μας και αυτές οι πεποιθήσεις μας δεν αποτελούν προϊόν μιας παράξενης διαταραχής της προσωπικότητας, αλλά υπό αυτές τις συνθήκες η βίαιη συμπεριφορά καθίσταται λογική, αποδεκτή, μέχρι και αναμενόμενη.

πεια να δουν τους ίδιους τους εαυτούς τους με τρόπο θετικό. Δηλαδή, οι άνθρωποι επιλέγουν να συγκρίνουν τις ομάδες τους με άλλες ομάδες με τρόπους τέτοιους, ώστε αυτή (η ομάδα τους) να ανακλά με τρόπο θετικό στους δικούς τους εαυτούς.

Εξ αυτού έπονται δύο ιδέες. Η μία είναι η *θετική διακριτότητα*. Η ιδέα αυτή αναφέρεται στο κίνητρο των ανθρώπων να δουν τη δική τους ομάδα ως σχετικά καλύτερη σε σχέση με παρόμοιες (αλλά κατώτερες) ομάδες. Η άλλη ιδέα είναι η *αρνητική διακριτότητα*. Οι ομάδες έχουν την τάση να ελαχιστοποιούν τις διαφορές μεταξύ των ομάδων, έτσι ώστε να βλέπουμε μεροληπτικά τη δική μας ομάδα.

Η λειτουργία αυτών των διαδικασιών εντάσσεται στο πλαίσιο της κοινωνικής δημιουργικότητας. Οι ομάδες επιλέγουν τα μεγέθη με στόχο να μεγιστοποιήσουν τη θετικότητα της δικής τους ομάδας. Κάποιες ομάδες, λόγω χάρη, που εκλαμβάνουν τους εαυτούς τους ως υψηλού κύρους σε ιδιαίτερα μεγέθη, θα επιλέξουν τα ίδια μεγέθη ως βάση σύγκρισης. Οι ομάδες χαμηλού κύρους θα ελαχιστοποιήσουν τις διαφορές σε εκείνα τα μεγέθη ή θα επιλέξουν νέα.²²

Μεταξύ άλλων οι Tajfel και Turner, ενδιαφέρθηκαν πολύ για ό,τι συμβαίνει στην αντίληψη που έχει κάποιο άτομο για τον εαυτό του όταν καθίσταται μέλος μιας ομάδας. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας αναπτύχθηκε από τον Tajfel (1981) και τους Tajfel και Turner (1979), και ερμηνεύει τον εθνοκεντρισμό στο παράδειγμα της ελάχιστης ομάδας (*minimal group*).²³ Με την

22 Οι μουσουλμανικοί λαοί της Μέσης Ανατολής, λόγω χάρη, ίσως εκλαμβάνουν τη χώρα τους ως υποδεέστερη των Δυτικών υπό όρους οικονομικής και τεχνολογικής προόδου, αλλά πιθανόν να θεωρούν συγχρόνως ότι ο δικός τους τρόπος ζωής είναι ηθικά ανώτερος. Ένα αντίστοιχο σύγχρονο παράδειγμα (21^{ος} αι.) είναι η αντίδραση του τουρκικού εθνικισμού ως προς την ένταξη της χώρας στην Ε.Ε. Ένα παράδειγμα της εποχής που εξετάζουμε είναι ότι οι σχέσεις και των τριών θρησκευτικών ομάδων της Θεσσαλονίκης διέπονταν από αυτό το (συγκριτικό) ηθικό μέτρο υπεροχής τους απέναντι στις άλλες. Άλλο παράδειγμα συνιστά η οξεία αντίδραση του μουσουλμανικού κόσμου απέναντι στη δημοσίευση γελοιογραφιών, γνωστών ως «σκίτσα του Μωάμεθ».

23 Εθνοκεντρισμός είναι η άποψη που καθιστά την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει κάποιο άτομο επίκεντρο πάντων πραγμάτων του κόσμου αυτού του ατόμου και ανεβάζει την ομάδα πάνω από κάθε άλλη υπαρκτή ομάδα. Η εν λόγω ομάδα μπορεί να είναι φυλή, εθνικότητα, αθλητική ομάδα ή πράγματι κάθε άλλη μορφή κοινωνικής ομαδοποίησης. Το φαινόμενο μπορεί να ερμηνευθεί υπό όρους ατομικών γνωστικών διαδικασιών, όπως στο έργο του Henri Tajfel περί κοινωνικής ταυτότητας. Η ομάδα στην οποία ανήκει ένα συγκεκριμένο άτομο αποκαλείται εσω-ομάδα (*ingroup*), ενώ όλες οι άλλες είναι γνωστές ως εξω-ομάδες (*outgroups*). Το παράδειγμα της ελάχιστης ομάδας (*minimal group*) ανατρέχει στα πειράματα της δεκαετίας του '70 τα οποία αφορούσαν στη *δια-ομαδική διάκριση* (*intergroup discrimination*). Τα πειραματικά υποκείμενα ήταν 64 μαθητές γυμνασίου στο Μπρίστολ ηλικίας 14-15 ετών, οι οποίοι ανήκαν στην ίδια επετηρίδα, οπότε γνωρίζονταν μεταξύ τους πριν από την εκτέλεση του πειράματος. Διεξάγονταν δυο διαφορετικές κατηγορίες πειραμάτων. Στην πρώτη κατηγορία οι ομάδες σχηματίζονταν τυχαία, αλλά έλεγαν στα υποκείμενα που συμμετείχαν σ' αυτές ότι είχαν επιλεγεί και ομαδοποιηθεί επί τη βάση παρόμοιων γνωσιακών ικανοτήτων τους. Μετά από αυτό ζητούσαν από τα υποκείμενα σε τρεις διαφορετικές καταστάσεις να διαθέσουν ένα βραβείο χρησιμοποιώντας κάποιες μήτρες. Στην πρώτη κατηγορία τα χρήματα αποδίδονταν σε δύο μέλη της ίδιας ομάδας, στη δεύτερη σε μέλη εξω-ομάδας και στην τρίτη περίπτωση σε ένα μέλος εσω-ομάδας και σε ένα μέλος εξω-ομάδας. Εκείνο που προέκυψε είναι ότι στις δύο πρώτες καταστάσεις η διάθεση των χρημάτων ήταν αρκετά δίκαιη, ενώ στην τρίτη κατάσταση δινόταν μεγαλύτερη αμοιβή στο μέλος της εσω-ομάδας. Στην δεύτερη κατηγορία, οι ομάδες σχηματίζονταν με παρόμοιο τρόπο, όπως και στην πρώτη, αλλά υποκρίνονταν ότι οι ομάδες διαφοροποιούνταν βάσει αισθητικής (Klee/ Kandinskij). Και σε αυτή την κατηγορία εφαρμόστηκαν τρεις τρόποι μέσα από μήτρες ανταμοιβής. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, οι μήτρες συγκροτήθηκαν έτσι ώστε να επιτρέψουν στα αγόρια να διαθέσουν τα βραβεία με βάση το Μέγιστο Κέρδος για Όλους (MJP, Maximum Joint Profit), το Μέγιστο Κέρδος για τα μέλη της εσω-ομάδας (MIP, Maximum Profit for the Ingroup) ή τη Μέγιστη Διαφορά (MD, Maximum Difference). Τα αποτελέσματα, λοιπόν, έδειξαν πως όταν τα αγόρια μπορούσαν να επιλέξουν ανάμεσα στη μεγιστοποίηση του κέρδους για όλους και στη μεγιστοποίηση του κέρδους για τη δική τους εσω-ομάδα επέλεγαν το δεύτερο. Ακόμη πιο αξιοπερίεργο υπήρξε το γεγονός ότι τα αγόρια ενδιαφέρονταν στο να δημιουργήσουν μια όσο το δυνατό ευρύτερη διαφορά (προς όφελος της δικής τους ομάδας) παρά στο να αποκομίσουν μεγαλύτερο ποσό για όλα τα μέλη ανεξαρτήτως ομάδας. Οι μαθητές αυτοί ήσαν διατεθειμένοι να θυσιάσουν κάποια τελική πληρωμή με αντίτιμο να τιμωρήσουν κάποια μέλη εξω-ομάδας. Το εύρημα που προέκυψε είναι ότι οι άνθρωποι εκδηλώνουν απροκάλυπτη μεροληψία και τείνουν να λειτουργούν προς όφελος των μελών της εσω-ομάδας τους εις βάρος των μελών της εξω-ομάδας: το γεγονός μάλιστα ξαφνιάζει οικονομικά, αλλά η μεγιστοποίηση της διαφοράς σε σχέση με τη μεγιστοποίηση του κέρδους για τα μέλη της εσω-ομάδας (MD > MIP) δύσκολα ερμηνεύεται με αμιγείς οικονομικούς όρους.

Πρβλ. http://www.age-of-the-sage.org/psychology/social/intergroup_discrimination_tajfel.html

ένταξή τους σε μια ομάδα οι άνθρωποι μοιάζουν να θεωρούν αυτή την ομάδα καλύτερη από κάθε άλλη πιθανή εξω-ομάδα. Αυτό συμβαίνει επειδή έχουν ως κίνητρο τη διατήρηση μιας θετικής εικόνας για τον εαυτό τους. Αυτή η εικόνα (για τον εαυτό) έχει δύο συστατικά: την προσωπική ταυτότητα και την κοινωνική ταυτότητα (ο αριθμός κοινωνικών ταυτοτήτων που μπορεί να έχει κάποιο άτομο δεν έχει θεωρητικό όριο). Κάθε πράξη ή γνώση που ανυψώνει την κοινωνική ταυτότητα κατά συνέπεια, θα συμπαρασύρει ανοδικά και την εικόνα που έχουμε για τον εαυτό μας.

Η θεωρία κοινωνικής ταυτότητας, λοιπόν, συνιστά μια γνωστική και κινητρολογική βάση για διαφοροποίηση της εσω-ομάδας. Ως θεωρία αναπτύχθηκε το 1979 από τους Tajfel και Turner, με πρωταρχικό στόχο την κατανόηση του ψυχολογικού υπόβαθρου της διάκρισης μιας εσω-ομάδας.²⁴ Ο Tajfel με άλλους (1971) προσπάθησε να εντοπίσει τις ελάχιστες προϋποθέσεις που θα οδηγούσαν τα μέλη μιας ομάδας να προβούν σε πράξεις διάκρισης προς όφελος της εσω-ομάδας στην οποία ανήκουν και εις βάρος κάθε άλλης εξω-ομάδας.²⁵

Στη θεωρία κοινωνικής ταυτότητας, ένα πρόσωπο δεν διαθέτει έναν «προσωπικό εαυτό»,²⁶ αλλά μάλλον αρκετούς εαυτούς που αντιστοιχούν στους διευρυνόμενους κύκλους μιας ομάδας με πολλά μέλη. Διαφορετικά κοινωνικά περιεχόμενα μπορεί για ένα άτομο να αποτελέσουν το έναυσμα για σκέψεις, συναισθήματα και ενέργειες με βάση το προσωπικό, οικογενειακό ή εθνικό «επίπεδο εαυτού» (Turner κ.ά, 1987). Εκτός από το «επίπεδο εαυτού», ένα άτομο διαθέτει πολλαπλές «κοινωνικές ταυτότητες». Κοινωνική ταυτότητα είναι η αντίληψη ενός ατόμου για τον εαυτό του, η οποία εκπορεύεται από την ιδιότητά του ως μέλους σε κοινωνικές ομάδες (Hogg & Vaughan, 2002). Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια ατομική αντίληψη ως προς το τι καθορίζει το «εμείς» σε σχέση με κάθε *ιδιότητα* μέλους σε *εσωτερικοποιημένη* ομάδα. Αυτό μπορεί να διακριθεί από την έν-

νοια της προσωπικής ταυτότητας, η οποία αναφέρεται στην αυτογνωσία που προέρχεται από τα μοναδικά γνωρίσματα του ατόμου.

Η θεωρία κοινωνικής ταυτότητας υποστηρίζει ότι η ιδιότητα να είσαι μέλος μιας ομάδας δημιουργεί *αυτο-κατηγοριοποίηση* εσω-ομάδας (ingroup/self-categorization) και ενίσχυση που ευνοεί την εσω-ομάδα εις βάρος της εξω-ομάδας. Τα παραδείγματα (μελέτες ελάχιστων ομάδων) των Turner και Tajfel (1986) έδειξαν ότι η απλή ενέργεια των ατόμων που *αυτό-κατηγοριοποιούνταν* ως μέλη μιας ομάδας τους οδήγησαν να εμφανίσουν ενοϊκή συμπεριφορά στην εσω-ομάδα τους. Αφού κατηγοριοποιηθούν ως μέλη μιας ομάδας, τα άτομα προσπαθούν να πετύχουν μια θετική αυτοεκτίμηση διαφοροποιώντας με τρόπο θετικό την εσω-ομάδα τους συγκριτικά με μια εξω-ομάδα σε σχέση με κάποια αξιακή διάσταση. Αυτή η αναζήτηση *θετικής διάκρισης* σημαίνει ότι η αίσθηση των ανθρώπων περί του ποιοι είναι καθορίζεται μάλλον με όρους ενός «εμείς» παρά ενός «εγώ».

Οι Tajfel και Turner (1979) εντοπίζουν τρεις παραμέτρους των οποίων η συνδρομή στην εμφάνιση μεροληψίας είναι ιδιαίτερος σημαντική: α) τον βαθμό στον οποίο τα άτομα ταυτίζονται με μια εσω-ομάδα για να εσωτερικοποιήσουν αυτή την ιδιότητα μέλους της ομάδας ως μια πτυχή της προσωπικής αντίληψης για τον εαυτό τους, β) τον βαθ-

24 Βλ. τη συνδρομή των Tajfel, H. και Turner, J. C., 1986, "The social identity theory of inter-group behaviour", στον τόμο των S. Worchel και L. W. Austin (επιμ.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall και το άρθρο του Turner, J. C., 1982, "Towards a cognitive redefinition of the social group" στο: H. Tajfel (επιμ.), *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

25 Πρβλ. http://www.tcw.utwente.nl/theorieenoverzicht/Theory%20clusters/Interpersonal%20Communication%20and%20Relations/Social_Identity_Theory.doc/

26 Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε μικρο-επίπεδο στην περιγραφή επικοινωνιακής ροής ανταλλαγής «βαρυτήτων» (δηλαδή αυτο-εκτιμήσεων) με την έννοια, που διατυπώνεται παρακάτω στο 1.2.3. *Επικοινωνιακή διαντίδραση και διαμόρφωση ταυτότητας* και στην εξίσωση της σχετικής υποσημείωσης, που επεξεργαστήκαμε με τον καθηγητή φιλοσοφίας Αρ. Κουτούγκο.

μό στον οποίο το κυρίαρχο πλαίσιο προσφέρει έδαφος για σύγκριση ανάμεσα στις ομάδες, γ) η διαφανόμενη σχετικότητα της ομάδας σύγκρισης, που η ίδια θα σχηματιστεί από το σχετικό και απόλυτο γόητρο της εσω-ομάδας. Τα άτομα συνήθως εκδηλώνουν μεροληψία, όταν μια εσω-ομάδα αποτελεί κεντρικό σημείο για τον αυτοπροσδιορισμό τους και όταν μια δεδομένη σύγκριση έχει κάποια σημασία ή ένα αποτέλεσμα είναι αμφισβητούμενο.²⁷

1.2.1 Επικοινωνιακή διαντίδραση και διαμόρφωση ταυτότητας

Στην επόμενη παράγραφο εισάγουμε την έννοια της επικοινωνιακής διαντίδρασης σε επίπεδο περιγραφικό και την συνδέουμε με την έρευνα της Κοινωνικής Θεωρίας των Turner-Tajfel.²⁸

Οι «έννοιες αιχμής» της κριτικής θεωρίας μας οδήγησαν στη θέαση μιας *άενας* κοινωνικής δυναμικής (ή ζύμωσης) που αντανάκλαται στους ποικίλους «τρόπους» της γλωσσικής επικοινωνίας. Ως πλέον αντιπροσωπευτική και συγκεντρωτική της «δράσης» των άλλων «συμφερόντων» ξεχωρίζουμε το «πρακτικό συμφέρον» ή, *διαντίδραση*, δηλαδή, τη γλωσσική επικοινωνιακή δράση.²⁹

Είναι ως εκ τούτου ενδιαφέρον, αν και τολμηρό, να υποθέσουμε ότι κάθε μορφή κοινωνικής πραγματικότητας (πρόσληψης), η οποία ερμηνεύεται μέσω κάποιου "...ισμού", μπορεί να επανεμνησθεί ως μερική κατάληξη, ή, *σταθμός*, προσωρινή παύση έστω, μιας τέτοιας γλωσσικής *επικοινωνιακής δυναμικής*. Η παρατήρησή μας αυτή πρακτικά ισοδυναμεί με μία φιλόδοξη πρόταση ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος προς αναζήτηση μετρήσιμων κινήτρων-παραμέτρων της άενας αυτής επικοινωνιακής δράσης.

Τα τελευταία 30 χρόνια κυριαρχούν κυρίως *κανονιστικά* (normative) μοντέλα σε μία από τις διαστάσεις της ευρύτερης αυτής ερευνητικής προοπτικής, που αφορά στην *αναθεώρηση των πεποιθήσεων* (belief revision).³⁰ Πιστεύουμε όμως, όπως εξάλλου διαφαίνεται και στην ίδια την πρόθεση του Χάμπερμας να σταθεί τελικά ανάμεσα σε νόρ-

μες και γεγονότα στη δυνατότητα επέκτασης της έρευνας για την αναθεώρηση πεποιθήσεων και σε μοντέλα περιγραφικά (descriptive)· η επικοινωνία σαφώς έχει ως κίνητρο (ωθείται) από την ανάγκη «ανταλλαγής» *διαπροσωπικών αξιών*, αλλά η ακριβής περιγραφή της διαδικασίας ανταλλαγής απέχει από το να ταυτίζεται (να αντανάκλα) κάποιο επιθυμητό, ή ορθολογικό αποτέλεσμα.

Το ερευνητικό πρόγραμμα των Turner-Tajfel,³¹ που έχουμε σχολιάσει πιο πάνω και που αφορά τις διαδικασίες διαμόρφωσης ταυτότητας, μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ότι μελετά εξειδικευμένα μία διαδικασία ανταλλαγής διαπροσωπικών αξιών που έχουν κατάληξη την παγίωση ταυτοτήτων.³²

27 Για περισσότερα βλ. Rudolf Schiffrmann and Robert A. Wicklund, 1992, *The Minimal Group Paradigm and Its Minimal Psychology. On Equating Social Identity with Arbitrary Group Membership*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks and New Delhi Theory & Psychology, Vol. 2(1), σελ. 29-50 και Haslam, Alexander S., 2001, *Psychology in Organizations – The Social Identity Approach*, Sage Publications Ltd, London, Κεφ. 2º: "The Social Identity Approach", σελ. 26-57.

28 Το υποκεφάλαιο «Κριτική Θεωρία και μοντέλα επικοινωνιακής δυναμικής», που περιλαμβάνεται στο ιδιαίτερο κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής, από την οποία προήλθε το παρόν βιβλίο, προέκυψε από ιδιόχειρες σημειώσεις του επιβλέποντος καθηγητή και τον ευχαριστώ για την συμβολή του.

29 Βλ. Ian Craib, *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία*, Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας, επιμ. Π.Ε. Λέκκας, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2001, *ιδ.* «Τέταρτο μέρος: Δομή και δράση: από τη διάζευξη στη σύνθεση», σελ. 401-505, όπου περιλαμβάνεται η άποψη του Χάμπερμας για την Κριτική Θεωρία και αποδίδεται συνοπτικά η θέση του για τη Θεωρία της Επικοινωνιακής Δράσης (σελ. 476-484).

30 Βλ. λόγου χάρι τη σπερματική εργασία των: Alchourrón, C.E., Gärdenfors, P., Makinson, D.: "On the logic of theory change: partial meet contraction and revision functions", *Journal of Symbolic Logic* 50(2), 510-530 (1985).

31 Βλ. παραπάνω στο 1.2 «Η κοινωνική ταυτότητα και οι θεωρίες της».

32 Ένα περιγραφικό μοντέλο της αναθεώρησης πεποιθήσεων, αφενός ωθούμενης από αξίες όπως «κύρος», «αξιοπιστία», «αυθεντία», «αναγνώριση» κλπ, και αφετέρου ελεγχόμενης από την αντίσταση των ατομικών πλεγμάτων πεποιθήσεων, είναι αυτή τη στιγμή σε εξέλιξη στο ΕΜΠ (στο πλαίσιο χρηματοδότησης βασικής έρευνας «Πρωταγόρας»). Το σχετικό ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Ανάλυση Αξιακών Κρίσεων», έχει ως κύριο ερευνητή τον Κώστα Θεολόγου και επιστημονικό υπεύθυνο τον Άρη Κουτούγκο. Το βασικό μοντέλο επιχειρεί να περιγράψει σε στοιχειώδες επίπεδο ποσοτικές

Τελικά, η δυναμική αυτή επικοινωνιακή διαδικασία αποτελεί τη βασική οπτική που περιβάλλει την προσέγγισή μας στα ζητήματα, που αφορούν στη διαμόρφωση ταυτότητας.

1.2.2 Νέοι ορισμοί περί εθνότητας και θρησκείας

Αν εξετάσουμε τις μεταβολές στη φύση και στη σημασία τόσο της εθνικής όσο και της θρησκευτικής ταυτότητας στην Αμερική, θα διαπιστώσουμε ότι η εθνότητα δεν έχει εξαφανιστεί ως κατηγορία ταυτοποίησης (ταυτότητας) στην αμερικανική ζωή.³³ Μάλλον, το νόημά της έχει αλλάξει. Ολοένα και περισσότερο, η εθνότητα αναφέρεται πλέον ως έννοια σε μη αποκλειστική ταυτοποίηση και περιέχει το στοιχείο της ρευστότητας στην καθημερινότητα. Σε αυτό το καινούργιο είδος εθνότητας οι άνθρωποι σταχυολογούν και επιλέγουν (ή αγνοούν και απορρίπτουν) στοιχεία που υπάρχουν στα εθνικά παρελθόντα τους (backgrounds), ώστε να ταιριάζουν με το υπόλοιπο ύφος της καθημερινής ζωής τους (lifestyle), και δεν φαίνεται να έχουν κάποιο εμφανές πρόβλημα ως προς το να συνδυάζουν όψεις από διαφορετικά προγονικά τοπία, καθώς προβαίνουν σε αυτές τις επιλογές. Επιπλέον, αυτό το είδος εθνότητας, δεν προϋποθέτει ισχυρές ή συνεπείς (consistent) συμπεριφορικές απαιτήσεις. Ο Χέρμπερτ Γκανς (Herbert Gans) εισήγαγε τη φράση «συμβολική εθνότητα» για να περιγράψει αυτό το φαινόμενο. Η συμβολική εθνότητα δεν απαιτεί διαρκή προσωπική επαφή με άλλα άτομα ή θεσμούς της εθνικής ομάδας. Η εθνότητα μεταφέρεται στο κεφάλι του ατόμου ως εσώτερη ταυτότητα, και εκφράζεται σποραδικά, συχνά ως ανταπόκριση στον κύκλο της ζωής ή άλλων ανεξάρτητων ερεθισμάτων. Αυτό υποδηλώνει ότι υπάρχει ένας καινούργιος αμερικανικός τρόπος για να ανήκεις σε κάποια εθνική ομάδα. Το αναγκαστικό ερώτημα έτσι αλλάζει από το κατά πόσον αυτός ο καινούργιος τρόπος είναι «καλός για τους Εβραίους» με δεδομένες τις τρέχουσες οργανωτικές δομές και νόρμες – το οποίο προφανώς δεν είναι καλό, μέχρι το κατά πόσο μπορεί όντως

να γίνει καλό.

Αυτοί οι νέοι αμερικανικοί ορισμοί περί εθνότητας επιτρέπουν στα άτομα να αξιώσουν ταυτότητα χωρίς να προϋποθέτουν συγκεκριμένες δημόσιες εκδηλώσεις συμπεριφοράς για να υποστηρίξουν αυτή την αξίωση, αλλά τις επιτρέπουν ως θέματα προσωπικής επιλογής. Από αυτή την προοπτική ο εβραϊκός συγκρητισμός μπορεί να ειπωθεί όχι ως παραίτηση από μια εβραϊκότητα προς χάριν μιας αμερικανικής ταυτότητας [κάτι που υποστηρίζει η προσομοιωτική ερμηνεία (assimilationist interpretation)], αλλά ενστερνισμού των νέων πολιτισμικών ορισμών περί εθνότητας, που επιτρέπει και ενισχύει την επιμονή μιας εθνικής υποεθνότητας και επιτρέπει την έκφρασή της τόσο ιδιωτικά όσο και δημόσια. Τα αμερικανικά πρότυπα θέτουν το βασικό περίγραμμα, μέσα στο οποίο λειτουργεί η εβραϊκότητα ως ένα εμπλουτιστικό πρόσθετο που μπορεί να ανασυρθεί όποτε το απαιτούν οι περιστάσεις ή τα συναισθήματα. Ένας νέος ή ένας Εβραίος τέταρτης γενιάς μπορεί συνεπώς να νιώθει αφοσιωμένα Εβραίος, χωρίς να αισθάνεται υποχρεωμένος να εκφράζει διαρκώς και δημοσίως ότι είναι Εβραίος και μάλιστα να μην νιώθει αντίφαση.

Μια παράλληλη μετατόπιση διαποτίζει τη θρησκευτική ταυτοποίηση στην Αμερική. Μεγάλες ομάδες Αμερικανών κάθε θρησκευτικού δόγματος αλλάζουν κάθε χρόνο τις θρησκευτικές πεποιθήσεις

ισοροπίες των πιο πάνω «αντιπάλων παραμέτρων», ισοροπίες που αντιστοιχούν σε δυνατότητες αποδοχής της «άλλης γνώμης».

Η γενική περιγραφή αυτών των ισοροπιών εκφράζεται με την εξίσωση:

$$d_{pi} = \frac{|Dp_{ij}| \cdot W_j}{K_i + W_j}$$

με την οποία μετράται η μετατόπιση d_{pi} της γνώμης i , την οποία επιτρέπει η αντίσταση K_i του πλέγματος των πεποιθήσεών του και η βαρύτητα W_j του συνομιλητή του, δεδομένης της αρχικής τους απόστασης ως προς p , Dp_{ij} .

33 Βλ. Sherry Israel, 2001, «American Jewish Public Activity-Identity, Demography, and the Institutional Challenge» στο Jerusalem Letter/ Viewpoints, No. 462/26.9.2001, 28 Elul 5761.

τους· και οι Εβραίοι δεν αποτελούν εξαίρεση σε αυτή τη διαδικασία. Πράγματι, η κινητήριος δύναμη πίσω από ένα μεγάλο τμήμα αυτής της μετατόπισης είναι η ίδια άνοδος της προσωπικής επιλογής, που έχουμε ήδη δει να λειτουργεί σε σχέση με την εθνική ταυτοποίηση. Όπως έχουν παρατηρήσει αρκετοί, το κριτήριο για τη θρησκευτική ταυτότητα στην Αμερική, ολοένα και περισσότερο, δεν είναι η ιστορική ή οικογενειακή αφοσίωση ή η συνοχή της ομάδας, αλλά το προσωπικό νόημα. Επειδή, λοιπόν, το εστιακό σημείο αυτού του είδους θρησκείας είναι μάλλον εσωστρεφές και προσωπικού χαρακτήρα, η θρησκευτική ταυτοποίηση, τουλάχιστον για τους μη ζηλωτές Εβραίους (non-Orthodox) δεν συνεπάγεται πλέον ότι περιέχει και μια σχεδόν αυτόματη εκδήλωση συμπεριφορών που σχετίζονται με την κοινότητα. Το αναγκαστικό πλαίσιο δεν είναι κοινότητα και παράδοση, αλλά ατομική αυτονομία και επιλογή του καθενός ξεχωριστά.

Φαίνεται ότι το ζήτημα της ελληνικότητας και της παράδοσης απασχολεί τους βορειοελλαδίτες περισσότερο από τους άλλους Έλληνες.³⁴ Οι Έλληνες έχασαν την ευκαιρία της Αναγέννησης, την οποία γεύτηκε η υπόλοιπη Ευρώπη, διότι βρισκόταν υπό οθωμανική διακυβέρνηση επί τέσσερις αιώνες. Οι βορειοελλαδίτες υπέστησαν αυτόν τον ζυγό ένα αιώνα επιπλέον. Φαίνεται ότι με την προσκόλληση στην παράδοση απέναντι στην ηγεμονικότητα της Δύσης προσπαθούν να περιχαρακώσουν την δική τους «παράδοση» και να τονίσουν την δική τους εθνική ταυτότητα. Αυτή η θεωρία της αντίστασης στον πολιτισμικό ηγεμονισμό της Δύσης, που εξηγεί την έμφαση ή την προσήλωση στην παράδοση είναι κατά βάση σωστή.³⁵ Στα δυτικά κράτη δεν εγείρεται πρόβλημα παράδοσης, αφενός επειδή είναι βιομηχανικά, δηλαδή βαθιά, αλλοτριωμένα οπότε δεν έχουν ενοχές, και αφετέρου διότι οι υπεραιωνόβιοι θεσμοί τους και εκπροσωπούν την παράδοση και ταυτίζονται με αυτήν.³⁶ Στην Ελλάδα εκτός από την Εκκλησία θα δυσκολευόμασταν να υποστηρίξουμε ότι κάποιοι άλλοι θεσμοί στοιχειοθετούν την παράδοση.

Στην εργασία μας, ωστόσο, θα προσεγγίσουμε τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί εθνότητας και θρησκείας, όπως επικρατούσαν στη Θεσσαλονίκη πριν από τη μετάβασή της στην εποχή της νεωτερικότητας και στη θεμελίωση της αστικής ταυτότητας και φυσιογνωμίας της στις αρχές του αστικού εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα, και αφορούσαν τις τρεις βασικές κοινότητες της πόλης: την εβραϊκή, τη μουσουλμανική και τη χριστιανορθόδοξη.

1.3 Η αστική υφή (urban fabric)

Οι αναλύσεις της εκβιομηχάνισης από τον Μαρξ, αλλά και τους Ντυρκέμ και Βέμπερ εξέτασαν το αστικό φαινόμενο, την κοινωνιολογία και το ρόλο των πόλεων, αλλά, πρόταση για μια ειδική κοινωνιολογική θεωρία αναφορικά με την πόλη διατυπώθηκε δυναμικά μόνο από τη Σχολή του Σικάγο.³⁷

34 Τα μεγάλα συλλαλητήρια της δεκαετίας του '90 για την ονομασία των Σκοπίων (Μακεδονία αντί για FYROM) συγκέντρωσαν μεγάλο αριθμό διαδηλωτών, με προεξάρχοντες τον κλήρο, τις αρχές της τοπικής αυτοδιοίκησης και εκπροσώπους του εθνικού κοινοβουλίου, που είχαν τα ερείσματά τους σε τέτοια εκλογικά στρώματα. Αυτή η παρατήρηση διαπιστώνει απλώς και δεν διατυπώνει μομφή σε όσους συμμετείχαν στις συγκεντρώσεις εκείνες. Αλλωστε η δική μας μελέτη έχει όριο της δεκαετίας του '50.

35 Αυτό υποστηρίζει ο Δημήτρης Τζιόβας, 1990, *Οι Μεταμορφώσεις του Εθνισμού και το Ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Οδυσσεάς, σελ. 13 (Προλεγόμενα).

36 Η *Englishness*, ας πούμε, η «αγγλικότητα» δηλαδή, έχει μελετηθεί στο βιβλίο των Collis R. & Dood Ph. (επιμ.), 1986, *Englishness, Politics and Culture 1880-1920*, London: Croom Helm. Οι θεσμοί, λοιπόν, στην Αγγλία ταυτίζονται με την παράδοση, ως εκπαιδευτικοί π.χ. θεσμοί (Κέμπριτζ, Οξφόρδη, Ήτον), ως πολιτικοί (βασιλική οικογένεια, BBC), είτε καθημερινοί (παμπ). Πρβλ. Δ. Τζιόβας, 1990, *όπ. παρ.*, σελ. 13-14.

37 Κυρίως μετά από τη δημοσίευση του βιβλίου των R. E. Park – E. W. Burgess και R. D. McKenzie, *The City*, στα 1925. Σε αυτό προδιαγράφονται οι μελλοντικές εξελίξεις αυτής της επιστήμης. Για μια εκτενή αναφορά στην Κοινωνιολογία και το ζήτημα της πόλης βλ. Manuel Castells, 1971, «Théorie et idéologie dans la sociologie urbaine» ή «La sociologie et la question urbaine», στο περ. *Architecture d'aujourd'hui*, τ. 157. Στα ελληνικά «Θεωρία και ιδεο-

Η μελέτη της υφής (texture) κανονικά, βασίζεται στην ανάλυση της χωρικής κατανομής των παραλλαγών του επιπέδου εδαφικής ακτινοβολίας, που μπορεί να εντοπίζει γραμμικές δομές μιας απομακρυσμένης εικόνας, και την οποία αξιοποιούμε για να χαρακτηρίσουμε την αστική μορφολογία. Η διατύπωση ενός αυστηρού ορισμού της υφής στην επεξεργασία εικόνας και της μηχανικής όρασης δεν είναι εύκολη. Στη βιβλιογραφία μπορεί κάποιος να βρει πολλούς ορισμούς της υφής, ή μάλλον του πλέγματος (grid) ή του αστικού ιστού, ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής του. Οι περισσότερες μεθοδολογίες που έχουν αναπτυχθεί εξαρτώνται στενά από τον ορισμό της υφής, δηλαδή από τον στόχο που πρόκειται να επιτευχθούν.³⁸

Αυτό μας οδήγησε στη σύλληψη μιας έννοιας, της αστικής «υφής», η οποία δεν αφορά στις γραμμικές μορφές μιας εικόνας που αντιλαμβανόμαστε από μακριά, αλλά θα ορίζεται ως μια πολυπαραμετρική «αποτύπωση» ενός αστικού χώρου συνυφασμένου με την κοινωνιολογία και τις ιστορικές συνθήκες. Στην ουσία, πρόκειται για ένα «ύφασμα» (fabric), του οποίου τα νήματα αποτελούν πειθαρχίες επιστημονικές ή μεταβλητές των κοινωνικών επιστημών και της επικοινωνίας.

1.3.1 Η Σχολή του Σικάγο

Η προσέγγιση της πόλης ως συστήματος διαντιδράσεων μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος επικράτησε ευλόγως στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, όταν άρχισε η μεγεθυντική όγκωση των πόλεων, που είχαν καταστεί βιομηχανικά κέντρα, κυρίως στις Βορειοαμερικάνικες Πολιτείες. Αυτή τη θεωρητική άποψη την εκπροσωπεί η Σχολή του Σικάγο και έχει ως κεντρικό άξονά της τις αιτίες και τις κοινωνικές επιπτώσεις, που επιφέρει η κοινωνική αποδιοργάνωση στο αστικό περιβάλλον εξαιτίας της εγκατάστασης πληθυσμών (μεταναστών ή μετοίκων).³⁹

Ο Robert E. Park βλέπει στην πόλη τη νέα κοινωνία, δηλαδή ένα εργαστήρι που παρέχει το σύνολο φάσμα των νέων κοινωνικών φαινομέ-

νων στον κοινωνικό επιστήμονα· σε αυτά τα φαινόμενα περιλαμβάνονται ιδιαίτερα τα προβλήματα που σχετίζονται με την ολοκλήρωση και τη συνοχή ενός κοινωνικού σχηματισμού υπό καθεστώς ταχύρρυθμης διαδικασίας μεταβολής.⁴⁰

Οι άξονες που χάρισαν θεωρητική υπόσταση στην κοινωνιολογία της πόλης είναι α) ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό σύστημα, που παράγει νέους κανόνες και αξίες που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες κοινωνίες, β) ένας χώρος που μεταβάλλεται εξαιτίας των μετασχηματισμών τους οποίους υπόκειται η κοινωνικο-οικονομική δομή και γ) ένας οικολογικός οργανισμός που αυτορυθμίζεται ώστε να ανταποκριθεί στις ανάγκες που δημιουργούνται στο εσωτερικό του ή προκαλούνται από εξωγενείς παράγοντες.⁴¹

λογία στην κοινωνιολογία της πόλης ή η κοινωνιολογία και το ζήτημα της πόλης» στο: [χ.χ.] *Πόλη και Κοινωνία, Ιδεολογία, Κοινωνιολογική Θεωρία και Σχεδιασμός*, μτφρ. Β. Χασιτάογλου – Π. Λαζαρίδης, Αθήνα: Λιβάνης, σελ. 121-159.

38 Βλ. π.χ. Ober G., Tomasoni R. & Cella F., Istituto di Ricerca sul Rischio Sismico, Via Ampère 56, 20131 Milano – Italia), 1997, “Urban Texture Analysis”, στην ιστοθέση: <http://sergisai.mi.ingv.it/Docs/PAPERS/texture.html>. Ανακοίνωση στο: *International Symposium on Optical Science Engineering and Instrumentation*, 27 July – 1 August 1997, San Diego, CA, USA.

39 Για την Σχολή του Σικάγο αναλυτικά πρβλ. Σήλια Νικολαΐδου, 1993, «3. Η οικολογική προσέγγιση. Η Σχολή του Σικάγο», στο: *Η Κοινωνική Οργάνωση... όπ. παρ.*, σελ. 178-193.

40 Αυτή η άποψη προαναγγέλλει το ζήτημα ενός αστικού πολιτισμού, της κουλτούρας της πόλης, που αποτελεί έναν θεμέλιο λίθο της κοινωνιολογίας της πόλης. Ο έτερος των συνιδρυτών της Σχολής του Σικάγο Ernest W. Burgess εισηγείται τη διασύνδεση της οικονομικής ανάπτυξης με τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς και την οργάνωση του χώρου· επεξεργάζεται μια θεωρία περί εξάπλωσης της πόλης κατά ομόκεντρες ζώνες, κάτι που δεν αφορά καθόλου στη δική μας περίπτωση της Θεσσαλονίκης. Ο τρίτος συγγραφέας του βιβλίου *The City*, και ιδρυτής της Σχολής, R. D. McKenzie εκλαμβάνει την πόλη ως οικολογικό σύστημα. Ορίζει τις προϋποθέσεις της λειτουργίας του σαν να πρόκειται για έναν οργανισμό και ακολουθεί μια διανοητική κατασκευή που βασίζεται στο λειτουργισμό. Βλ. M. Castells, 1971, «Τα δεινοπαθήματα μιας πρωτοπόρου: Από την Κοινωνική αρωγή στην τεχνοκρατία» στο *Πόλη και Κοινωνία*, μτφρ. Π. Λαζαρίδης, όπ. παρ., σελ. 124

41 Οι μελέτες της κοινότητας (community studies) που συγχέονται συχνά με την κοινωνιολογία της πόλης, επικύρωσαν την αυτονομία

Στο πλαίσιο των θεωρητικών αντιλήψεων της Σχολής του Σικάγο εντάσσεται και η Behaviourist analysis (συμπεριφορική ανάλυση) του αστικού φαινομένου, την οποία ανέπτυξε το 1939 ο Wirth στο άρθρο του «Ο αστισμός ως τρόπος ζωής».⁴² Με αυτό το άρθρο ο Wirth άσκησε κριτική στις οικολογικές προσεγγίσεις που κυριαρχούσαν στον προσανατολισμό της Σχολής του Σικάγο και προσπάθησε να ορίσει την πόλη κοινωνιολογικά.⁴³

1.3.2 Κουλτούρα της πόλης και αστική υφή

Η χρήση του όρου «αστική υφή» μπορεί να προκαλέσει σύγχυση,⁴⁴ καθώς η σημασία με την οποία χρησιμοποιείται αναφέρεται στη μεθοδολογία ως *urban texture analysis*, που περιλαμβάνει την ανίχνευση του αστικού χώρου με συστήματα δορυφορικών φωτογραφίσεων και χωρικών αποτυπώσεων.⁴⁵ Οι πολεοδόμοι και οι ερευνητές του αστικού χώρου αποδίδουν το *urban texture* ως «αστικό ιστό», ή ως «αστικό πλέγμα», αν αποδώσουν το *urban grid*. Η δική μας έννοια περί αστικής υφής πλέκει νοηματικά στον ορισμό της πόλης ως φυσικής οντότητας, το δομημένο περιβάλλον με τις ανθρώπινες σχέσεις (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές) και τον Καιρό (ως πολυπαραμετρική ιστορική αφήγηση).⁴⁶

Ορίζοντας λοιπόν την πόλη ως φυσική οντότητα την αντιλαμβανόμαστε ως *ύφασμα* (*fabric*), κατάσταση του παραμετρικά «υφασμένου» χώρου, ως εσωτερική διάταξη και σύσταση των μορίων, δηλαδή των μεταβλητών, του σώματός της, που απλώνεται στο αστικό δομημένο περιβάλλον.⁴⁷

τους, είτε υπογραμμίζοντας τους δεσμούς τους με την παράδοση της ανθρωπολογίας (συνολική μελέτη ενός κοινωνικού μικρόκοσμου) είτε προωθώντας μια εξειδίκευση προς τη μελέτη των πλεγμάτων εξουσίας και επιρροής, που εκδηλώνονται στη διαχείριση του τοπικού κοινωνικού συστήματος. Βλ. Μ. Castells, 1971, μτφρ. Π. Λαζαρίδης, *όπ. παρ.*, σελ. 126

42 L. Wirth, 1939, "Urbanism as a Way of Life", στο *περ. American Journal of Sociology*, σελ. 251-278.

43 Για τον L. Wirth ο αστισμός αποτελεί προϊόν τεσσάρων βασικών

χαρακτηριστικών: το μέγεθος, την πυκνότητα, τη διάρκεια και την πληθυσμιακή ανομοιογένεια. Το μέγεθος και η πυκνότητα δεν αποτελούν φυσικά στοιχεία, αλλά κοινωνικά κριτήρια, υπό την έννοια ότι είναι κοινωνιολογικά σημαντικά στην περίπτωση που λειτουργούν ως καθοριστικοί παράγοντες στην κοινωνική ζωή. Ο Wirth θεωρεί το μέγεθος ως παράγοντα που επηρεάζει αρνητικά την επικοινωνία και τις στενές σχέσεις των ατόμων, αντίθετα με ό,τι ισχύει στις μικρές κοινότητες. Οι επαφές ανάμεσα στα άτομα γίνονται απρόσωπες, ασταθείς, εφήμερες. Αυτές οι υποθέσεις του προκύπτουν από τη σύγκριση της κοινωνικής συμπεριφοράς ανάμεσα στα προβιομηχανικά και βιομηχανικά αστικά κέντρα. Βλ. Σ. Νικολαΐδου, 1993, *όπ. παρ.* σελ. 188.

44 Τα λεξικά ορίζουν την έννοια της «υφής» ως εξής: 1. φυσική σύνθεση ενός σώματος, αυτή που προσδιορίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. 2 (μτφ). διάρθρωση και σύνδεση των μερών ενός συνόλου, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την εντύπωση που σχηματίζει κάποιος γι' αυτό. Προέρχεται από την αρχαϊκή υφή, που σημαίνει ύφανση (γαλλ. *texture*). Βλ. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη, 1998, σελ. 1408 (λήμμα). Το λεξικό Δ. Δημητράκου, ²1964, *Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν*, Αθήνα: Δέλτα, σελ. 1259 (λήμμα) παραθέτει τις εξής ερμηνείες για την υφή: 1. ύφασμα, 2. ύφανση, η κατάσταση του υφασμένου, 3. η εσωτερική διάταξη και σύσταση των μορίων σώματος, η φυσική του σύνθεση και 4. η διάρθρωση και σύνδεση των μερών λογοτεχνικού έργου· αυτές τις έννοιες επαναλαμβάνει σχεδόν επακριβώς και το ομώνυμο λήμμα στο: Τεγόπουλος-Φυτράκης, ⁷1993, *Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα: Ελευθεροτυπία, σελ. 807.

45 Για μια προσέγγιση της ανάλυσης της αστικής υφής βλ. G. Ober, R. Tomasoni & F. Cella (Istituto di Ricerca sul Rischio Sismico, Via Ampère 56, 20131 Milano- Italia), 1997, "Urban Texture Analysis", *όπ. παρ.*

46 Στη δεκαετία του '60 παρατηρήθηκε μια επιβράδυνση στην προαγωγή της κοινωνιολογίας των πόλεων, ενώ τα προβλήματα των αστικών χώρων παρέμεναν καιρία. Ως εκ τούτου, υπήρξε ένας διαχωρισμός μεταξύ της κοινωνιολογίας και του χειρισμού των προβλημάτων της πόλης. Όσο οι βιομηχανικές κοινωνίες καθίστανται, εξ ολοκλήρου σχεδόν, κοινωνίες πόλεων, τόσο περισσότερο και η κοινωνιολογία της πόλης με τη σειρά της καθίσταται γενική κοινωνιολογία, που εφαρμόζεται στη μελέτη του «ιστού» συγκεκριμένων κοινωνικών σχηματισμών. Τα προβλήματα της πόλης που απαιτούν διαχειριστικές λύσεις δεν αναφέρονται στην κοινωνική αφομοίωση, αλλά στη διαχείριση του συνόλου συστήματος, δηλαδή την οργάνωση των «χωρικών» αλληλοεξαρτήσεων σε ένα σύνθετο τεχνολογικό περιβάλλον. Η περιπλοκή των προβλημάτων προσέλκυσε το ενδιαφέρον και άλλων επιστημόνων (π.χ. πολεοδόμων και πολιτικών επιστημόνων) για να ασχοληθούν με την πόλη. Μ. Castells, 1971, *όπ. παρ.*, σελ. 127-8.

47 Το νόημα του κτισμένου χώρου ως *man-made environment* πραγματεύονται οι Ιουλίττα και Ιωσήφ Στεφάνου: *Ο κτισμένος χώρος που ο άνθρωπος εποίησε, ο ανθρωπο-ποίητος δηλαδή χώρος, χαρακτηρίζει την εξέλιξη της πορείας της αρχιτεκτονικής γραφής. Ο κτισμένος χώρος φέρει ένα τριπλό θετικό ή αρνητικό νόημα: α) παρέχει ασφάλεια, φυσική προστασία και λειτουργική χρήση, β) προσφέρει μια αίσθηση θαλπωρής και άνεσης, λόγω της ασφάλειας, της προ-*

Αυτή τη φυσική σύνθεση του άστεως,⁴⁸ που προσδιορίζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του (τις γειτονιές, την αγορά, τις οργανωμένες εθνικές κοινότητες, τους ναούς, τα σχολεία, κτλ), αυτή τη φυσική διάρθρωση και σύνδεση των μερών της ως ενός «συνόλου» προσδιορίζουμε ως *ύφασμα* και «υφή».

Η ιδιαιτερότητα μάλιστα του αστικού χώρου που εξετάζουμε με τον πολυ-γλωσσικό, πολυ-δογματικό, πολυ-πολιτισμικό και πολυ-εθνικό χαρακτήρα του, τον καθιστά επιτακτικότερα ως *ύφανση*,⁴⁹ και αυτή την «υφή» θα προσεγγίσουμε, τότε στον αχανή αργαλειό της Οθωμανικής εξουσίας και τότε στο μικρο-βιοτεχνικό πλεκτό μιας εξαρτημένης ελληνικής απόπειρας για εκσυγχρονισμό.

στασίας και της δυνατότητας χρήσης και λειτουργίας, γ) αποδίδει νόημα στο «κατοικείν» (με την ευρύτερη έννοια του όρου) εκφράζει μια ιδεολογία μέσω της διευθέτησης και του χειρισμού του γενικότερα, καθώς και της αναγνώρισης και ονομασίας των ιδίων των ιδιοτήτων που ο χώρος διαθέτει ή που τα άτομα του προσδίδουν. Το «νόημα» δηλαδή ενός χώρου έχει την πρακτική, τη συναισθηματική και κυρίως την ιδεολογική και ερμηνευτική πλευρά του. Ο άκτιστος χώρος, όμως, συνοδεύει τον κτισμένο και φέρει κι αυτός τριπλό νόημα ....Ο κτισμένος και ο άκτιστος χώρος είναι δύο τόποι που συνδέονται στην αντίληψή μας με την έννοια του «εσωτερικού» και του «εξωτερικού» χώρου, στο: Στεφάνου Ιουλία-Στεφάνου Ιωσήφ, 1999, Περιγραφή της εικόνας της πόλης. Τα περιγράμματα: Βασικά στοιχεία προσδιορισμού της φυσιογνωμίας των τόπων, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, σελ. 86.

48 Που είναι συνάμα και μια «σύντηξη» των παραμέτρων που την συναπαρτίζουν: η πόλη, το αστικό φαινόμενο ως *melting pot* της *φυσιογνωμίας* ανθρώπων και κτηρίων. Η ιδέα προήλθε από τον «Κοριολάνο» του Shakespeare, από την πρώτη σκηνή της τρίτης πράξης, που διαδραματίζεται σε δρόμο της Ρώμης: Ο *Σικίνιος* αναρωτιέται: *What is the city but the people?* Και οι πολίτες συναινούν: *True, the people are the city.* Βλ. *The Complete Works of William Shakespeare*, edit. by W. J. Craig, London-N.Y – Toronto: Oxford University Press, σελ. 719.

49 Άλλες λέξεις που την αποδίδουν: σύντηξη, συγκρητισμός, πολιτισμική σύμμιξη [acculturation]. Η απόδοση στα ελληνικά του όρου *acculturation* παρουσιάζει πρόβλημα. Μια πρώιμη αξιοποίηση του όρου «συγκρητισμός», από το αρχαιοελληνικό *συγκεράννυμι*, που σημαίνει το φαινόμενο της αναμίξεως, δηλαδή συγχωνεύσεως, διαφόρων θρησκειών και τύπων λατρείας, δεν αποδίδει όλες τις σημασιολογικές αποχρώσεις του φαινομένου. Ο νεολογισμός «επιπολιτισμός» είναι ατυχής ως απόπειρα για μιαν αντίστοιχη γραμματική παραγωγή λέξης, που δεν υποστηρίζεται ετυμολογικά. Δεν τον επιλέξαμε, έστω κι αν θεωρείται δόκιμος από άλλους κοινωνικούς επιστήμονες. Προκρίνουμε την απόδοση «πολιτισμική σύμμιξη», διότι θεωρούμε πως αποδίδει ακριβέστερα αυτή τη διαδικασία της ανάμιξης ανθρώπων από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, που εκδηλώνουν συμπεριφορές, οι οποίες υπαγορεύονται από διαφορετικά πολιτισμικά, ας μου επιτραπεί, πρωτόκολλα. Τη σύμμιξη εκλαμβάνουμε ως μια αγαπητική διαδικασία έχοντας κατά νου την καθημερινή χρήση τούτης της λέξης στο «σύμμιεκτο άρτο». Άλλωστε, η τότε πολυπολιτισμική θεσσαλονικιώτικη αστική ύφανση των κοινοτήτων μοιάζει περισσότερο με «άρτο», ζυμωμένο ψωμί, και όχι με *χωνετήρι*, όπου ακρίτως συγχέονται ταυτοτικά χαρακτηριστικά, για να αποδώσουν ένα κράμα, προϊόν ψυκαμίνου. Το πολυπολιτισμικό καλούπι της σύμμιξης επιτρέπει στον «άρτο» των κοινοτήτων να διατηρεί τα «γευστικά» χαρακτηριστικά και τις προσωπικές «αποχρώσεις», που δυνάμει φέρουν τα άτομα και οι ομάδες, όταν έρχονται σε επαφή με στόχο την κοινή προκοπή τους.